

УДК 371.212–056.87

Лідія Мамчур,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри практичного мовознавства
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

СТАНДАРТИЗАЦІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ УЧНЯ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ ЛІНГВОДИДАКТИКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито концептуальні положення державних документів щодо сучасної мовної освіти особистості, розглянуто чинні стандартизовані документи, що визначають шляхи й напрями мовної освіти, виступають основними вимогами й орієнтирами вивчення української мови в загальноосвітній школі. Зміст мовної освіти, задекларований нормативними документами, спрямований на досягнення відповідного рівня комунікативної компетентності учня і передбачає цілісність мовного навчання.

Ключові слова: мовна освіта особистості, нормативно-правові документи, Державний стандарт базової і повної освіти, Державний стандарт початкової освіти, Концепції мовної освіти, навчання української мови.

В статье раскрыты концептуальные основы государственных документов о современном языковом образовании личности. Рассмотрены действующие стандартизированные документы, определяющие пути и направления языкового образования, которые выступают основными требованиями и ориентирами изучения украинского языка в общеобразовательной школе. Содержание языкового образования, задекларированное нормативными документами, направлено на достижение соответствующего уровня коммуникативной компетентности ученика и предполагает целостность языкового обучения.

Ключевые слова: языковое образование личности, нормативно-правовые документы, Государственный стандарт базового и полного образования, Государственный стандарт начального образования, Концепции языкового образования, обучения украинскому языку.

The article considers the conceptual provisions of the state documents on modern language education of the person. Existing standardized documents are reviewed, defining the ways and directions of language education, are the main requirements and guidelines of the study of the Ukrainian language in secondary school. Content of language education, declared normative

documents, directed on achievement of an appropriate level of communicative competence of a student and involves the integrity of language learning.

Key words: *language education of the person, legal documents, State standard of the basic and full education, the State standard of primary education, the Concept of language education, training, Ukrainian language.*

Вивчення української мови, формування мовної особистості школяра в загальноосвітніх навчальних закладах відповідно до поставлених державою завдань вимагає ґрунтовної підготовки й високорозвиненої професійної компетентності учителя. У зв'язку з цим постає необхідність ознайомлення студентів філологічних і педагогічних факультетів з нормативно-правовими документами, що визначають шляхи й напрями мовної освіти.

Проблемі мовної освіти, її стандартизації й уніфікації, формуванню національно-мовної особистості присвятили свої дослідження науковці (О. Біляєв, А. Богуш, Л. Варзацька, М. Вашуленко, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, А. Нікітіна, М. Пентилюк, О. Савченко, Г. Шелехова та ін.), що підтверджує актуальність важливої проблеми й пошук шляхів для її вирішення.

Мета статті – з'ясувати основні державні освітні документи, що регламентують стратегічні завдання навчання державної (української) мови на всіх рівнях, якими має керуватися сучасний учитель в умовах неперервної мовної освіти.

Беручи до уваги Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, керуючись внутрішньодержавними вимогами, зазначимо, що теоретичну та практичну основу сучасної мовної освіти в Україні складають документи, серед яких положення Державної національної програми «Освіта (Україна ХХІ століття)», Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Державного стандарту базової і повної освіти та Державного стандарту початкової освіти, Концепції мовної освіти 11-річної школи «Українська мова як рідна», Концепції когнітивної та комунікативної методик навчання мови, що регламентують навчання української мови на всіх рівнях – від дошкільного етапу до основної, старшої і вищої школи. Вони стали своєрідними орієнтирами в реалізації неперервної мовної освіти.

У світовій практиці найефективнішим механізмом зростання комунікативної потужності нації визнано шкільну мовну освіту. «Найкращий спосіб досягти панівної ролі національних мов – розвиток ними шкільної освіти» [6, с. 174]. Як бачимо, упровадження концептуальних положень, названих документів істотно змінює стратегію процесу вивчення української мови в усіх її ланках – дошкільній, початковій, основній, старшій.

Мовна освіта в загальноосвітній школі, що має здійснюватися з урахуванням перспективності і наступності навчання, покликана формувати в учнів стійку мотивацію до вивчення української (державної) мови, забезпечити усвідомлення її суспільних функцій, толерантне, шанобливе ставлення до мови як найважливішого засобу спілкування між людьми та їхнього взаєморозуміння, на що націлює практично кожний із зазначених вище документів. Так, Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)» спрямовує навчання в загальноосвітній школі на забезпечення поетапного розвитку в учнів комунікативно орієнтованих здібностей, мовних інтелектуально-пізнавальних умінь, формування гуманістичного світогляду, усвідомлення національно-мовної значущості особистості в житті та процвітанні нації, розуміння національних і людських цінностей [1].

Проблема якісної мовної освіти в Україні, розвитку особистості, суспільства, нації та держави є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. При цьому, безперечно, вагоме значення по праву посідає мовна освіта. Так, Конституцією України, законодавством про освіту українській мові надано державний статус, що вимагає від освітніх закладів належного ставлення до її вивчення [4], правильного і доречного використання в соціумі. Національна доктрина розвитку освіти в Україні, визначаючи стратегію й основні напрями її розвитку першої чверті ХХІ століття, вивчення мови називає однією із важливих складових виховання громадянськості [5], формування національних і загальнолюдських цінностей особистості, що є особливо важливим для розвитку держави і нації.

Національною доктриною розвитку освіти в Україні чітко визначено мову як основний засіб спілкування, оскільки мова забезпечує зв'язок між поколіннями, ефективний обмін між особистостями, мобільність у соціумі, поглиблення взаєморозуміння та взаємозбагачення представників різних культур, а для цього мають бути сприятливі умови, які б давали можливість розвивати комунікативні вміння і навички, заохочуючи до навчання, набуття вмінь спілкуватися, ефективно взаємодіяти, розумітися. Кожна особистість у процесі навчання має отримати можливість для самореалізації та самоствердження, що досить точно віддзеркалює компетентнісний підхід у формуванні комунікативної компетентності учня загальноосвітньої школи. Одним із пріоритетних напрямів у житті держави і системі загальної освіти визначено особистісну орієнтацію мовного навчання, формування національних і загальнолюдських цінностей, розвиток системи неперервної мовної освіти, розширення українськомовного освітнього середовища, запровадження освітніх інновацій, інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів. Стратегія неперервної мовної освіти передбачає оволодіння

громадянами України державною мовою: «Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, виховання поваги до державної мови та мов національних меншин України» [5].

Спираючись на загальновідоме твердження більшості вчених, що мова існує тільки в суспільстві, у певному національному середовищі як складне і багатогранне явище, вважаємо, що вивчати її потрібно всебічно, цілісно, в сукупності всіх її граней та виявів, на доступному для учнів різних вікових груп рівні з урахуванням важливого дидактичного принципу перспективності та наступності. Згідно зі спрямованістю положень доктрини щодо розвитку освіти у процесі навчання взагалі, а мови в першу чергу необхідно формувати таку «особистість – патріота України, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в нинішніх реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлений до життя і праці у XXI столітті» [5, с. 3].

Державний стандарт загальної середньої освіти, який складається з державних стандартів початкової, базової (основної) і середньої освіти, відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту», визначає головну мету в навчанні мови – формування комунікативної компетентності мовної особистості, яка не тільки знає мову, а вільно і легко користується нею в діалогічному і монологічному мовленні, з повагою ставиться до інших мов та її носіїв. Мовна освіта, визначає М. Пентилюк, передбачає, крім головної, низку цілей, що забезпечать усебічний інтелектуальний, культурний, соціальний розвиток особистості, а саме:

«1) формувати особистість, здатну засвоювати на базі рідної іншої мови, щоб у майбутньому вона могла легко влитися в європейське і світове співтовариство;

2) виховувати витримку і взаємоповагу до різних думок співрозмовників;

3) дбати про подальший розвиток рідної мови і рідної культури;

4) формувати в учнів почуття громадянськості через рідномовні обов'язки, престиж української мови тощо» [6, с. 26].

У новій редакції Державного стандарту початкової освіти (освітня галузь «Мови і літератури») підкреслено, що теоретичні відомості (мовні і мовленнєві знання, вміння і навички) у початковій мовній освіті є не самоціллю, а важливим підґрунтям, основою для подальшого розвитку, засобом формування у молодших школярів комунікативної компетентності відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб цього шкільного віку [2]. Ці напрями досить важливі, оскільки відбір змісту навчання мови повинен ґрунтуватися на загальнолюдських і національних цінностях та загальнодидактичних

принципах, безперечно, з урахуванням засад перспективності і наступності, цілісності, інтегративності і диференційованості, розвивально-компетентнісної спрямованості.

Стандартизована мовна освіта визначає низку цілей для учнів і вчителів початкової та основної школи, тому в навчанні слід урахувати рівень сформованості базового лінгвістичного компонента, комунікативно-мовленнєвих умінь та навичок.

Провідна мета мовної освіти, як відзначено в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, – «формування комунікативної компетенції, що базується на знаннях, уміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях» [2, с. 27]. Відповідно до цього в шкільному навчанні української мови має здійснюватися накопичувальний розвиток комунікативної здатності, що включає мовну, мовленнєву, соціокультурну та діяльнісну (стратегічну) компетентності, опанування мовцями всіх видів мовленнєвої діяльності та вмінь спілкуватися в різних життєвих ситуаціях і в усіх сферах приватного та суспільного життя.

Зауважимо, в Стандарті зазначено, що «між ступенями шкільної освіти забезпечується наступність і перспективність змісту навчання та вимог щодо його засвоєння учнями» [2, с. 23]. Означені вимоги слід урахувати в процесі формування комунікативних умінь учнів з класу в клас, поєднуючи навчально-виховну роботу початкової та основної школи.

Як бачимо, зміна соціальних функцій української мови, надання їй на конституційному рівні статусу державної послужили важливими причинами для переорієнтації мети її навчання в загальноосвітній школі загалом і в окремих ланках зокрема.

Аналізуючи Державний стандарт кожного складника середньої освіти, відзначаємо як позитивне, особливо актуальне для сучасної мовної освіти загалом, що він побудований на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, чітко визначено результативну складову державних вимог до навчальних досягнень учнів у процесі навчання рідної мови, які відповідають предметним і ключовим компетентностям. Основна школа, зазначено в документі, «забезпечує базову загальну середню освіту, що разом із початковою є фундаментом загальноосвітньої підготовки, формує в учнів готовність до вибору і реалізації шляхів подальшого здобуття освіти» [125], що вимагає зв'язку й узгодження мети, змісту, організаційно-методичного забезпечення в навчанні.

Слід зазначити, що початкова школа відіграє виняткову роль у мовній освіті особистості, є важливою ланкою в системі безперервної освіти – ДНЗ – початкова школа – основна школа – старша школа – ВНЗ, оскільки закладає підґрунтя для розвитку всіх умінь учнів: загальнонавчальних, мовних, мовленнєвих, комунікативних, предметних,

---

пізнавальних. Початкова школа, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, впродовж чотирьох років в умовах цілеспрямованого навчання і виховання забезпечує пропедевтичне, подальше становлення особистості школяра, його інтелектуальний, фізичний, морально-етичний, комунікативно-мовленнєвий, естетичний, соціальний, емоційно-вольовий розвиток. Особливу роль початкової школи в системі шкільної мовної освіти, що зумовлено певними характеристиками цього віку, відіграють уміння вчитися, готовність до продовження навчання в основній школі, моральна вихованість, позитивний соціальний досвід. Надзвичайно важливо, щоб кожен, від кого залежить якість навчання мови в початковій і основній школі, усвідомлював її як пріоритет, бачив взаємозв'язок між усіма чинниками, що впливають на неї.

Як зазначено у Державному стандарті початкової освіти, мовний компонент полягає в засвоєнні доступного і достатнього кола знань з мови як засобу мовленнєвого розвитку, що набуває провідного принципу в початковій ланці шкільної мовної освіти і забезпечує компетентнісний підхід до навчання мови. Вважаємо, що це є актуальним завданням сучасної школи, оскільки передбачає реалізацію компетентнісного підходу до навчання мови, який зумовлює спрямування навчального процесу на уроці на формування й розвиток комунікативної компетентності особистості. Особливо значущими є головні завдання, визначені державними вимогами до навчальних досягнень учнів початкового етапу навчання мови, що при ефективному врахуванні та застосуванні вчителем забезпечать комунікативну здатність особистості. Це:

- формування в учнів мотивації до вивчення мови;
- гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання-розуміння, говоріння, читання і письма);
- формування комунікативних умінь; опанування найважливіших функційних складників мовної системи з урахуванням особливостей фонетичної і граматичної систем української мови;
- соціально-культурний розвиток особистості;
- формування вміння вчитися [3].

Основна школа у структурі неперервної мовної освіти виконує фундаментальну, цементуючу роль. Важливим у стандарті є її компетентнісне спрямування, що включає чотири наскрізні змістові лінії: мовленнєву, мовну, соціокультурну і діяльнісну, спрямовані на формування предметних і загальних умінь. Кожна змістова лінія є важливою для формування мовної особистості, має свої завдання, зміст та шляхи реалізації.

Мовленнєва змістова лінія забезпечує «вироблення й удосконалення умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання,

говоріння, письма), формування готовності до розв'язування проблеми життєтворення в особистісному і суспільному вимірах» [2, с. 20], спонукає вчителя до формування в учнів умінь та навичок перцептивної і продуктивної мовленнєвої діяльності, їхньої комунікативної компетентності.

Мовна змістова лінія у формуванні комунікативної компетентності спрямована на засвоєння мови як системи, засобу для вираження думок та почуттів людини, нагромадження і збереження культурно-історичних традицій українського народу. Упродовж її реалізації учні опановують норми літературної мови, вивчають якості, необхідні для побудови висловлювань в усній і писемній формах діалогічної чи монологічної структури.

Соціокультурна змістова лінія забезпечує засвоєння культурних і духовних цінностей українського народу, формує загальну культуру особистості, і сприяє:

- становленню сучасного світоглядного уявлення про світобудову, природу, суспільство, людину, сенс життя в аспекті їх розвитку;
- ознайомленню в концентрованій формі з основним культурним набутком народу і людства в цілому;
- розвитку духовної сфери особистості, зокрема вихованню патріотизму, моральних переконань, відчуття прекрасного тощо.

Діяльнісною змістовою лінією передбачено формування стратегічної мовленнєвої поведінки, прогнозування і реалізації різноманітних мовленнєвих актів. Як зазначає М. Пентилюк, цьому сприяють: умови, потреби для різних видів мовленнєвої діяльності; мовленнєві процеси (комунікативні дії, акти); тексти (на рівні сприйняття); тематика текстів; комунікативні стратегії, тактики; система завдань [6, с. 29].

Аналізована змістова лінія сприяє формуванню загальнонавчальних умінь і навичок, опануванню стратегій мовленнєвої комунікації, що визначають мовленнєву діяльність, передусім спрямовану на розв'язання навчальних завдань і життєвих проблем.

Кожна із визначених змістових ліній формує комунікативну компетентність особистості, що є «невід'ємним елементом структури змісту освіти і цілісною системою» [2, с. 20]. Тому зміст мовної освіти в основній школі необхідно спрямувати на досягнення належного рівня сформованості вмінь користуватися мовними засобами в усіх видах мовленнєвої діяльності, слухати / читати й усвідомлювати почуте / прочитане, говорити / писати і втілювати комунікативний намір, мету, головну думку в сказане / написане, володіти різними стилями, типами і жанрами мовлення з урахуванням комунікативної ситуації та дотримуватися правил спілкування.

Таким чином, зазначені в Державному стандарті змістові лінії між

ступенями мовної освіти забезпечать перспективність і наступність у формуванні мовної особистості учня, його комунікативної компетентності, що включають мовленнєву, мовну, соціокультурну та діяльнісну компетентності, взаємодіючи та доповнюючи одна одну. Компоненти, окреслені в Державних стандартах початкової та основної шкіл, концепціях мовної освіти, комунікативної і когнітивної методики навчання української мови допоможуть спроектувати навчання учнів, забезпечуючи формування й розвиток комунікативної компетентності особистості, що має усвідомити своє місце і роль у рідній державі, національну приналежність та ідентичність, любити свою Україну та її мову. Перелік обов'язкових результатів навчання, викладених у стандартах мовної освіти, дає змогу визначити основні вимоги до володіння українською мовою. Зміст мовної освіти в основній школі на підґрунті початкової школи забезпечує базову загальну середню освіту і спрямований на досягнення потрібного рівня сформованості вмінь користуватися мовними засобами в усіх видах мовленнєвої діяльності на основі різнотипних комунікативних ситуацій.

Ознайомлення студентів із чинними державними документами, що стосуються шкільної мовної освіти, визначають пріоритети формування комунікативної компетентності особистості, акцентують увагу на розвитку індивіда, який вільно й успішно володіє вербальними та невербальними засобами у процесі суспільної й життєвої комунікації, є важливим і обов'язковим, оскільки сприятиме результативності у підготовці майбутнього вчителя до різних видів педагогічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)». – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Проект // Дивослово. – 2011. – № 7. – С. 20–27.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2010. – № 8. – С. 1–17.
4. Конституція України [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/content/constitution.html/>
5. Національна доктрина розвитку освіти (17 квітня 2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin.laws.main.cgi?...2F2002...>
6. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Марія Іванівна Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2012. – 256 с.